

„NEMZETHALÁL” VAGY KERESKEDELMI ÉRDEK?

Az İduq Ötükän yiš ('Szent Ötükän erdő') az orchoni feliratokon

Az orchoni feliratok egyik visszatérő motívuma a türk nép és birodalma pusztulása, halála. A feliratok szerzői szerint a türk nép, amennyiben nem viselkedik megfelelően, menthetetlenül pusztulásra van ítélve. Bár a szövegek egyáltalában nem fukarkodnak a pusztulás képeinek bemutatásával, ezek intenzitása mégis kiugró azokban a passzusokban, amelyekben a türk hatalom és az *Ötükän* erdeje (*ötükän yiš*) közti kapcsolat esetleges meggyengülésére figyelmeztetnek a szerzők. Az *Ötükän* fontosságát az is kihangsúlyozza, hogy az orchoni feliratokon jelzője az *ıduq* 'szent'.¹ Természetesen az *Ötükän* szentsége nem egyedülálló. Az orchoni feliratok szövege számos jelenséget lát szentnek, így többek közt szent a türkök hazája, illetve lakóhelye (*türk ıduq yeri subı*), de hallhatunk szent forrásról (*ıduq baš*) is.

Az *Ötükän* szent volta régóta foglalkoztatja a kutatást. Ismeretes, a türk kagánok ragaszkodása az *Ötükän* hegyhez, amit valószínűleg a Hangaj hegység keleti nyúlványaival azonosíthatunk.² Kínai forrásaink e helynevet *Tu-kin*, *Jü-tu-kin*, illetve *Wu-tu-kin* alakban írják át.³ Pelliot a *Csou su* szövegére hivatkozott, amely szerint a türk kagán folyamatosan az *Ötükän* hegy (*Jü-tu-kin san*) lakója.⁴ Pelliot amellet érvelt, hogy az *Ötükän* kapcsolatba hozható a mongol *Ätügän*, illetve *Itügän* földistennő (*la déesse de la Terre*) nevével. A két szó összekapcsolása ellen nyelvészetileg nem találhatunk érveket. Ugyanakkor a *Csou su* Pelliot által kínaiul is idézett szövege

¹ Kül tegin felirata E 23, (továbbiakban: I). Bilge kagán felirata II. E. 19, (továbbiakban: II.); (Vásáry 'a szent Ötükän-hegység népének' (*ıduq ötükän yiš bodun*) értelmezi és fordítja ezt a helyet, ld.: VÁSÁRY I.: „Nép és ország a türköknél”, in: *Nomád társadalmak és államalakulatok*, szerk.: TÓKEI F. „Kőrösi Csoma Kiskönyvtár” 1., Budapest 1983, 209.

² Így pl: (I. S3) *türk qayan ötükän yiš olursar eltä buı yoq*, „Ha a türk kagán az Ötükänben tartózkodik, a birodalomban nincs bú.” (I. S4) *Ötükän yišda yeg idi yoq ärmiš el tutsıq yir ötükän yiš ärmiš*, „Nincs jobb hely (illette gazda) a Ötükännél, az Ötükän a birodalom megtartásának helye.”; (I. S8) *ötükän yiš olursar bänü el tuta olurtaçı sän*, „Ha az Ötükänben tartózkodsz, örökké tart a te birodalmaid.”; vö.: Tonyuquq felirat (T. I. S 10), (továbbiakban: T): *türk qayanıy türk bodunuy ötükän yerkä bän özüm bilgä toınuquq ötükän yerig qonmis teyin äsidip biriyäki bodun quriyaqı öııräki bodun kälti*, ahol Tonjukuk a türkök birodalmának kialakulását ahhoz köti, hogy ő (!) az Ötükänbe telepítette a türk kagánt és népét.

³ PELLIOU, P.: „Neuf notes sur des questions d'Asie Centrale”, *T'oung Pao* 26 (1929), 212–213.

⁴ LIU MAU-TSAI: *Die chinesischen Nachrichten zur Geschichte der Ost-Türken (T'u-küe)* I–II, Göttinger Asiatische Forschungen 10), Wiesbaden 1958. 10. (továbbiakban: LMT) [CS], PELLIOU, „Neuf notes sur des questions...”, 213–215.

szerint a türkök földistene (*ti sen*) nem az *Ötükän* hanem a tőle 4–500 *li* távolságra nyugatra elterülő *Po-teng-ning-li*, amelynek helyét Pelliot, a kínai *szī* ('négy') és *szī* ('nyugat') írásjegyek hasonlósága alapján az *Ötükäntől* nyugatra kívánta meghatározni. Nem tekinthetjük helyállónak azt az érvét, hogy a jelen esetben egy olyan hegyláncról lehetett szó, amely magában foglalta a *Po-teng-ning-li* hegyét is, különösen azért, mert a kínai forrásainkban hegyként (*san*) említett *Ötükän* a türk terminológia szerint erdős hegyhát (*yīš*),⁵ kínai forrásaink szerint viszont a *Po-teng-ning-li* hegye növényzet nélküli (*sang wei c'ao su*). Az elmondottakból logikusan következik, hogy Pelliot érvelése ebben a fomban nem állhatja meg a helyét. Poppe nyomán Annamarie von Gabain arra hívta fel a figyelmet, hogy Észak-Mongólia hegységeiben egy évezreddel ezelőtt még legfeljebb csak ritkás erdők voltak találhatóak, s ezért a *yīš* megfelelője öszerinte a mongol *xangai*, jó rétegekben és bő vizekben gazdag hegyvidék.⁶ Pontos fordítása ezért javaslatára szerint a 'hegyi legelő' (*Gebirgsweide*) lehetne.⁷ Gondolatmenetének folytatásaképpen Gabain azt emelte ki, hogy a legtöbb steppei nagyúrnak egyszerűen szüksége volt valamely hegyi menedékre, ahol biztonságban érezhette magát, ugyanis a steppe nem jó menedékhelynek. Véleménye szerint ezzel magyarázható, hogy a leendő Elteris kagán először a *Jin-san* hegyeiben ütötte fel vezéri szállását. Ami az *Ötükän* név eredetét illeti, lényegében változtatás nélkül fogadta el Pelliot már idézett azonosítását a mongol földistennel. Gabain a mai kutatással elletében az *Ötükänt* a kagánok nyári szállásának tartotta, s megjegyezte, hogy a szerinte sokkal kevésbé lényeges téli szállás a *Qara-qum* lehetett.⁸ Ezt az állítását a későbbiekben Czeglédy megcáfolta, megjegyezve, hogy itt a türkök déli központja volt.⁹ Von Gabain álláspontja a későbbiekben annyiban módosult, hogy az *Ötükänt* egyenesen szakrális centrumnak tartotta, s 'anyaistennő' formában magyarázta.¹⁰ Roux véleménye szerint az általa „*Ötükän* erdőnek” (*forêt Ötükän*) nevezett hely nem csak kiváló stratégiai jelentőségű hely és a biro-

⁵ A *yīš* 'mountain forest', „the upper parts of a mountain covered with a forest, but also containing treeless grassy valleys”, in *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, ed. by G. Clauson, Oxford 1972, 976.

⁶ „... eine gebirgige Geged mit schönen Wiesen und reichlichem Wasser”, GABAIN, A. von: „Steppe und Stadt im Leben der ältesten Türken”, *Der Islam* 29 (1949) 33; vö.: mo. *xangyai*, halha *ХАНГАЙ* „Any hilly area with cool climate, friable soil, herbaceous vegetation forests, brooks, rivers, and lakes”, LESSING, F.: *Mongolian-English Dictionary*, Berkeley-Los Angeles 1960, 928.

⁷ GABAIN, „Steppe und Stadt”, 34.

⁸ GABAIN, „Steppe und Stadt”, 35–37.

⁹ CZEGLÉDY K.: „Čoyay quzı, Qara qum, Kök öng”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 15 (1962), 58.

¹⁰ GABAIN, A. von: „Von *Ötükän* nach Idiqt-šähri. Studie zur Akkulturation der Alt-Türken”, *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 36 (1982), 183.

dalom központja volt, de egyúttal kozmikus hegy, a Föld súlypontja is egyben.¹¹ Ami Czeglédynek az Ötükännel kapcsolatos véleményét illeti, az nem sokban tért el az előtte járókétól. Czeglédy szerint az Ötükän erdős hegye a türkök ősi szállásterülete a Hangaj-hegységben, amelyet a levegő és a víz szellemei megszenteltek, és ahol az ősök barlangja és a Földanya kultuszhelye volt.¹² Vásáry arra utalt, hogy „... ez az Ötükän-hegység, a törzsi kultusz és a kagán székhelye, a türk nép hatalmát, birodalmát csak innen tudja mint központból megszervezni...”¹³ A kutatás kapcsolatba hozta az *Ötükänt* és a kagáni ház „karizmáját”, *qutját*.¹⁴ Az egyéb hegyek hasonló szerepére utal az, hogy az egyik jenyiszeji feliraton az elhunyt „hegyétől is elbúcsúzik”.¹⁵ Az *Ötükän* tiszteletét az ujugurok is megőrizték.

Ami az *Ötükän* jelentőségét illeti, az orchoni feliratok valóban kiemelik, hogy ez az a hely, amely méltó arra, hogy a birodalom központja legyen.¹⁶ Ugyanakkor, ahogy az a türk forrásból is kiderül, az *Ötükän*, minden fontossága mellett, korántsem az egyetlen lehetséges szállása volt a türk kagánoknak. A keleti türkök felett 603 után egyedül uralkodó K’i-min kagán déli szállása mellett, amely forrásaink szerint a *Ci-kou*, azaz a „Sivatag Szája” nevet viselte,¹⁷ a kínai források később is beszélnek a „barbárok déli központjáról”, ahonnan 682 és 687 közt folyamatosan támadták a kínai határvidéket.¹⁸ Ugyanezeket a helyeket (*Čoγay yiš Tügültün yazi*) említik az orchoni feliratok mint azokat, ahová a türk kagánnak nem szabad letelepednie (I. S 6–7 - II 5). Ebből az óvásból azonban meglehetősen komolyan kirajzolódik egy – a kínai forrásokból már ismert – másik lehetséges hatalmi központ képe.

¹¹ ROUX, J.-P.: „La religion des Turcs de l’Orkhon des VII^e et VIII^e siècles”, *Revue de l’histoire des religions* 161 (1962), 201; ROUX, J.-P.: *La mort chez les peuples altaïques anciens et médiévaux d’après les documents écrits*, Paris 1963, 61.

¹² „(...) this ancient Turkish homeland hallowed by the spirits of the air and water, in the region of the Khangay mountains, where the cave of the spirit of the Turkish ancestors and the place of the cult of Mother Earth lay.”, CZEGLÉDY, „Čoγay quzi, Qara qum, Kök öng” 55.

¹³ VÁSÁRY, „Nép és ország a türköknél”, 209.

¹⁴ ПОТАПОВ, Л. Р.: Умай–божество древних тюрков в свете этнографических данных, *Тюркологический сборник 1972* (Москва 1973), 281–284; ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a *Pei si* és a *Wei su* zsuán-zsuán fejezete szerint „(...) a fejedelmi székhely, hol egybegyűlni szoktak, Tun-huangtól, Csang-jetől északra volt.”, CSONGOR B.: *Kínai források az ázsiai avarokról „Történelem és kultúra”* 9, Budapest 1993, 21–22.

¹⁵ E41 1

¹⁶ Így pl. (I. S 3. - II. N 2.) *türk qayan ötükän yiš olursar eltä buγ yoq*, „Ha a türk kagán az *Ötükän*ben tartózkodik, nincs baj a birodalomban.”; (I. S 4. B II. N 3.) *ötükän yišda yeg idi yoq ärmis*, „Nem volt jobb úr az *Ötükän*nél.”; uo.: *el tutsiq yer ötükän yiš ärmis*, „Az *Ötükän* volt a kormányzás helye.”; (I. S 8. B II. N 6.) *ötükän yiš olursar bänü el tuta olurtači sän*, „Az *Ötükän*ben tartózkodva örökké uralkodsz a birodalmon.”, stb.

¹⁷ LMT 65.

¹⁸ CZEGLÉDY, „Čoγay quzi, Qara qum, Kök öng”, 58–59.

Nem felejtkezhetünk el arról sem, hogy az *Ötükän* szentsége jól körülírható anyagi elvárásokkal párosult, szorosan összefüggött azzal, hogy a türkök innen tudtak számukra előnyös kereskedelmi feltételeket kényszeríteni Kínára. Amikor Bilge kagán mintegy politikai végrendeleteként leírja, hogy mit nem szabad tenni, akkor a rossz uralom mibenlétét – Kínára vonatkoztatva – így fogalmazta meg:

„A kínai nép (*tabyač bodun*) szava édes, kelméje puha volt. Édes szavával és puha kelméjével hitegetve a távoli népet közelíteni próbálta. Amikor a közelébe települtek, rossz tudásra tanította őket. Nem hagyta hogy a jó, bölcs férfiak, a hős férfiak kivonuljanak. Ha valaki megtévelyedett, nem irtotta ki az írmagját is. Édes szavával és puha kelméjével megszedítve, mennyi veszett oda a türk népből! Türk nép a halál fia vagy! Ha arra bízhatna, hogy telepedj délre, a Csogaj erdejébe (*Čoyay yiš*), Tügültün síkjára (*Tügültün yazi*), akkor türk nép, a halál fia leszel. Ott a rossz emberek úgy okosítanak, ki távol marad, annak rossz kelmét adnak, ki közel van, annak jó kelmét adnak. Tudatlan emberként megfogadván e szót, közel mentél, hányadmagaddal pusztultál? Ha oda vonulsz, türk nép, a halál fia vagy! Ha az Ötükén hegyén lakván karavánjait küldi, semmi bú nem érhet téged. Ha az Ötükén erdejében laksz, örök lesz a te birodalmad!”¹⁹

Mindaz, amit Bilge kagán szavai leírnak, tökéletesen illusztrálják azt a nomád stratégiát, amelyet Barfield „outer frontier strategy” néven írt le. Ennek, a magyarra a határtól távol maradóként körülírható magatartásnak az volt a lényege, hogy a barbárok nem arra törekedtek, hogy megszálljanak egy meggyengült kínai birodalmat, hiszen ez rögtön a felszínre hozná számbeli (s tegyük hozzá civilizációs) gyengeségüket. Ugyanakkor kénytelenek lennének magukra vállalni a kínai paraszti népesség kormányzásának terheit. Ehelyett célszerűbbnek látszott távol maradva, alkalmi rajtaütésekkel kicsikarni a szükséges javakat, elfogadva a birodalom adminisztrációs adottságait. Paradox módon, ez a magatartás csak addig lehetett sikeres, amíg a birodalom egységes és erős volt, a gyenge, netán összeomlott kínai állam ugyanis nem tudta kisajtolni magából a nomádok ellátását. Ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy egy bizonyos mértékig és közvetett formában még a legerősebb nomád birodalmak is függtek Kínától.²⁰

¹⁹ (I S5–8, II N 3–6) (...) *tabyač bodu sabi süčig ayiši yimšaq ärmis süčig sabin yimšaq ayin arip iraq bodunuy anča yayutir ärmis yayuru qontuqda kisrū añig bilig anta öyür ärmis ädgü bilgä kisig alp kisig yoritmaz ärmis bir kisi yañılsar oyuşi boduni beşükiñä tägi qıdmaz ärmis süčig sabiña yimšaq ayişiña arturup üküš türk bodun öltüg türk bodun ölsikiñ biriyä çoyay yiš tügültün yazi qonayin tesär türk bodun ölsikig anta añiy kisi anča boşyurur ärmis iraq ärsar yablaq ayı berür yayuq ärsär ädgü ayı berür bilig bilmaz kisi ol sabiy alip yayuru barip öküš kisi öltig ol yergärü barsar türk bodun öltäci sän ötükän yer olurup arqış tirkiš isar näñ buñuy yoq ötükän yiš olursar bñjü el tuta olurtaçi sän*

²⁰ BARFIELD, Th. J.: *The Perilous Frontier. Nomadic Empires and China, 221 BC to AD 1757*, Cambridge MA, Oxford 1996, 49–51, 70–71, 91, 139, 143, 148–149; Bazin szerint a türk álláspont „un nationalisme intransigent”, amely ebben a formában anakronisztikus felfogás, vö.: BAZIN, L.: „Turcs et Sogdiens: Les enseignements de l’inscription du Bugut (Mongolie)”, in: *Mélanges linguistiques offerts à Emile Benveniste*, Paris 1975, reprint in: BAZIN,

A türk–kínai kereskedelmi kapcsolatokat két nagy csoportra oszthatjuk: a tulajdonképpeni kereskedelemre és az adó-ajándék viszonyra. Ami a kereskedelmet illeti, először 552-ben érkezett selyemvásárlási céllal türk követtség Kínába. 607-ben a Szui-ház betiltotta ugyan a türkökkel való kereskedelmet, azonban 617-ben a T'ang kétezer lovat vásárolt tőlük, amelyek a lungjui állami ménesbe kerültek. A T'ang-korban először a határ mentén ismerünk ilyen előre kiépített kereskedelmi pontokat, később a fővárosban is nyílt egy ötven gárdakatonára vigyázta piactér. *Pei-lou-kuan* volt a türkök számára engedélyezett kereskedelmi állomás 624-ben, majd Hüan-cung (712–755) császár *Sou-hiang-cs'eng* piacát jelölte ki számukra 727-ben. A T'ang-korban évente rendeztek a türkök számára lóvásárokat, amelyeken lovaikat aranyért és selyemért értékesíthették. E lovak a hotungi, szofangi és a lungjui állami ménesekbe kerültek. A Szui- és a T'ang-korban az északi barbárokkal való kereskedelmet a *hu-si-kien* címet viselő piaci felügyelők, illetve az ő megbízottaik intézték. Az ő kiválasztásukban nagy szerepet játszott a nyelvtudás. Ami a konkrét piaci cserét illeti, az elkerített piactereken, őrzött kapuk mellett zajlott. Az idegenek reggel hét órakor hajthatták be állataikat a piactérre. A hivatalnokok azonnal meghatározták az árakat, s ezt követően vehette kezdetét a kereskedés.²¹ A kereskedelmi kapcsolatok más fajtája volt az „adó-ajándék” viszony. Ez voltaképpen diplomáciai kapcsolat keretébe ágyazott árucseré volt. Ami a konkrét értékviszonyokat illeti, 607-ben (amikor a Szui udvar a közvetlen piaci kereskedelmet felfüggesztette), K'i-min (T'u-li, Zsan-kan) kagán háromezer lovat ajándékozott a Szui udvarnak, ezért cserébe tizenháromezer vég selymet kapott²². A nagy T'ang-kori költő Po Kü-ji (Po Csü-ji) egy Liu Mau-tsai által idézett verse szerint egy ló negyven vég selymet ért. Forrásaink szerint 727-től kezdve a türkök évi százezer vég selyemapanázásban részesültek. Ugyanakkor, Liu Mau-tsai joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy ennek nem látjuk sehol ellentételezését.²³

A kínai luxusjavak ellentételezéséül a türkök állatállománya, elsősorban a loállomány szolgált. A kínaiak, ahogy ez a *T'ang-hui-jao* LXXII. fejezetéből kiderül, gondosan számontartották a tőlük északra elterülő puszták loállományának minőségét. A kínaiak a türk lovakat főként vadászatra tartották alkalmasnak²⁴. Ezt alátámasztják a kereskedelem tényei is. Zuev kutatásaiból tudjuk, hogy a türk–kínai állatkereskedelem 713 és 726 között az alábbiak szerint alakult.²⁵

L.: *Les Turcs : Des mots, des hommes*, Etudes réunies par Michèle Nicolas et Gilles Veinstein. Préface de James Hamilton, „Bibliotheca Orientalis Hungarica” 41, Budapest–Paris, 13.

²¹ LMT, 454–455.

²² LMT 61 [SS]

²³ LMT, 455–456.

²⁴ LMT 453–454; ЗУЕВ, Ю. А.: «Тамги лошадей из вассальных княжеств» Перевод из китайского сочинения VIII–X вв. Танхуйяо, т. III, цзюань 72, стр. 1305–1308, *Труды Института истории, археологии и этнографии АН Казахской ССР* VIII, 1960. 93–137.

²⁵ ЗУЕВ, *i. m.* 95.

év	713	726
ló	240 ezer	430 ezer
marha	35 ezer	50 ezer
birka	112 ezer	286 ezer

Szintúgy figyelemre méltó a kínai császár egy 735 nyarán kelt levele, amelyben arról panaszkodik, hogy a türkök, nevezetesen Jü-ko *tegin* a szokás és a császár ismételt kívánsága ellenére immáron többedjére hozott Kínába lovakat, hogy értük selymet kapjon. Megismételt levelében a császár arról panaszkodott, hogy öszre a türkök által a fővárosba vitt lovak száma elérte a tizennégyezret, cserébe a kínai császár félmillió vég selymet adott a türköknek. A császár azt követelte, hogy térjenek vissza a Bilge kagán ideje alatt szokásos, kvóták szerinti kereskedelemhez. Mire újra téltre fordult az idő, a császár ismételten arra kényszerült, hogy tiltakozzék a türk lovak dömpingje ellen, amely a birodalom számára elviselhetetlen terhet jelentett. s tiltakozzék amiatt is, hogy e ménésekben már több a kiszolgált gebe, mint a jó ló.²⁶

A türkök tehát Kínából leginkább textilféléket hoztak be. A türk előkelők öltözetében már a legkorábbi időktől kezdve nagy szerepet játszott a kínai selyem és a finom vászon (*pu* < *böz*). A VI. század második felében, az Északi Csou udvarában élő türk előkelők brokátruhája váltotta ki kínai kortársaik irigységét. Ugyanakkor a kínai források és a türk feliratok egyaránt említést tesznek arról is, hogy a türk-kínai kapcsolatokban a selyem mellett nagy szerepe volt a rabnőknek is.²⁷ A Tonjukuk feliratán előforduló rabnők (*qiz qoduz*) semmiképpen sem tévesztendő össze a dinasztikus házasságok hercegnőivel (*qunčuy* < kínai *kung-csu*).²⁸ Érdeemes megjegyeznünk, hogy e címet egyébként a türk hercegnők megnevezésére is használják az orchoni feliratok.²⁹ Amennyiben a békés jellegű kapcsolatfelvétel nem lett volna sikeres, a szó a fegyvereké lett.

A Kínával szemben álló nomádok éppen úgy, mint a kínaiak a normális kereskedelmi ügymenet kockázati részének tartották a határ, illetve a kínai területek fegyveres megrohanását.³⁰ A pedáns kínaiak még a barbár támadások osztályozását is felállítot-

²⁶ LMT 378–381; Ez a megjegyzés azért is figyelemre méltó, mivel a *T'ang-hui-jao* szerint a türk lovak jó felépítésű, hosszú hadjáratokra alkalmas állatok voltak, amelyek fajtáját már a hiung-nuk is tenyésztették. ЗУЕВ, *i. m.* 98.

²⁷ I. S 5 - II. 4 3: (...) *altun kümüš isgiti qutay buñsiz anča berür* (...), „(...) aranyat s ezüstöt, brokátot és selymet gond nélkül ad (...)”; T II. S 4: (...) *sariy altun ürün kümüš qiz qoduz ägri täbi ayi buñsiz kälürti* (...) „(...) sáraranyat, fehér ezüstöt, lányt-asszonyt, púpos tevét (?), kelméket gond nélkül hozott (...) [ti. Kína].

²⁸ A *qunčuy* etimológiájára ld.: *An Etymological Dictionary of...*, 635.

²⁹ I. E 20 - II. E 17: (...) *siñlim qunčuyi bertimiz* (...): „húgomat a *qunčuyt* adtuk [feleségül]”; I. N 9: (...) *ögim qatun ulayu öglärim äkälärim kälününim qunčuyarim*: „anyám a *qatun* továbbá [mostoha]anyáim, nővéreim, menyeim és *qunčuyaim*.” Bilge kagán és udvara ugyanis egyáltalán nem kapott kínai hercegnőt.

³⁰ ECSÉDY I.: „Kereskedelem és háború a VI. századi türk-kínai kapcsolatokban”, in: *Nomádok és kereskedők* (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár), Budapest 1979. 98–99; Nomads carefully and constantly gauged whether existing frontier markets, tributal exchange, or intermarriage ar-

ták: *Lio-pien* (határmenti zsákmányolás), *tao-pien* (határmenti rablás), *k'uo-pien* (határmenti behatolás), *ta-zsu* (nagyobb invázió), *sen-zsu* (mélységi invázió), *ta-kü zsu-k'uo* (többlepcsős hadmozdulatok), ezek voltak a megfelelő fokozatok.³¹

Ami az *Ötükän* nevének magyarázatát illeti, a tuvai adatokat összegyűjtő Tatarincev szerint az az *öt-* ige számazéka, amelynek ő „az életúton áthalad” jelentést tulajdonított.³² Ugyanebből arra a következtetésre jutott, hogy a türk feliratokon emlegetet *Ötükän* jelentése 'a kívágásokat teljesítő' lehetett.³³ Ezzel a magyarázattal, Clauson szótári adatainak ismeretében aligha érthetünk egyet.³⁴ Amennyiben mindenáron az *öt-* igével akarjuk összekapcsolni az *Ötükän* magyarázatát, akkor sokkalta valószínűbb, hogy annak Clauson által említett 'behatol' jeletésével kell összekapcsolnunk, mint olyan helyet, ahova menedéket keresni mehettek. Tatarincev arra is figyelmeztetett, hogy ez a földrajzi név korántsem egyedülálló. Belső-Ázsiában számos helyet neveznek ezen a néven, Tuvában több *Ö'dügen* illetve *Ö'dügen-tayya* helynév is található. Tatarincev tuvai adatközlői szerint az *ö'dügen* egy hegyek közé zárt, széles és viszonylag egyenletes felszínű, köves talajú erdőtlen fennsíkot jelent, amelynek zuzmós felszíne rénszarvasok legelőjéül szolgálhat.³⁵ Amennyire nem érthetünk egyet Tatarincev szómagyarázatával, ugyanannyira nincs okunk kételkedni földrajzi adataiban. Ezek az adatok pedig szinte tökéletesen megfelelnek annak a földrajzi környezetnek, amelyet a türkök eredethagyománya a farkasanya menedékhelyeként leír. Az egyetlen lényeges különbség az, hogy a legendában dús fűvű legelőkről beszélnek. Nem kell tehát valószínűtlennek tartanunk azt a feltételezést, hogy egy ilyen, az állatok s az emberek számára védett helyül szolgáló *ötükän* neve szakralizálódott a türkök közt, s innen terjedt tovább a mongolba is.

Lezárásképp annyit mondhatunk, hogy az *Ötükän* éppen azért vált a türk hatalom fenntartásának szakrális helyévé, mert éppen innen volt megvalósítható az a politika, amelyet Bilge kagán mint egyedül üdvözítőt hagyott utódaira.

rangements were more advantageous to them than raiding China. In turn, Chinese dynasties constantly weighed the costs of maintaining these exchange mechanisms against the expense of warring with nomads. (JAGCHID-SYMONS, V.: *Peace, War, and Trade Along the Great Wall: Nomadic-Chinese Interaction through Two Millennia*, Bloomington 1989, 1.).

³¹ JAGCHID-SYMONS, *i. m.* 24.

³² ТАТАРИНЦЕВ, Б. И.: „О происхождении слова *Ötükän*”, *Советская тюркология*, 1990/6, 47.

³³ ТАТАРИНЦЕВ, „О происхождении слова *Ötükän*” 45.

³⁴ The basic connotation is movement through or over; it is both Trans. and Intrans., in the latter case always with 'time' of some sort as Subject. If Trans. it can govern several cases with different shades of meaning, with *Acc.* it usually means 'to cross', e. g. a river, the movement being over rather than through; with the *Dat.* it means 'to penetrate into (something)'; and with the *Abl.* (and/or *Loc.*) 'to pass right through (something)' and come out the other se. There are various metaph. meanings, e. g. 'to pass over, forgive (sins, et., *Abl.*)'; 'to give up, renounce (something)'; and, if Intrans., (of he bowels) '>to be purged'; (of goods) 'to move freely, be easily marketed', (*An Etymological Dictionary of ...*, 39).

³⁵ ТАТАРИНЦЕВ, *i. m.* 44-45.

Mihály Dobrovits

DIVINE COMMAND OR COMMERCIAL INTEREST

The *Īduq Ötükän Yiš* (Sacred *Ötükän* Forest) in the Orkhon Inscriptions

The paper deals with the role and importance of the Old Turkic sacred mountain, the *Ötükän* (contemporary Mt. Khangai) in the context of the Sino-Turkic relations. Along with its sacrality *Ötükän* was an ideal place to conduct trade and tribute relations with the Chinese. The Orkhon Inscriptions parallelly point out the sacrality of this place and its importance from the point of view of the trade relations with the Chinese (I S5–8, II N 3–6). The Turkic description of these relations is nearly the same that Barfield called ‘outer frontier strategy’ in connection with the old Hsiung-nu–Chinese relations. As for the name of *Ötükän*, there are several places, stony grasslands among the mountains called *Ödügen* or *Ödügen-tayya* in Tuva.